

Приказ

Слојевитост симболике јелена у српској обредној лирици

Ђорђина Трубарац Матић, *У јеленовом колу: мотив јелена у српској обредној лирици*. Београд: Етнографски институт САНУ, Посебна издања 92, 2019, 254 стр.

Књига *У јеленовом колу: мотив јелена у српској обредној лирици* Ђорђине Трубарац Матић већ својим насловом осветљава водећи циљ: указати на позицију коју јелен заузима у српској обредној лирици. Познајући претходне радове др Трубарац Матић, очекује се да је у раду обухваћен шири контекст, односно да се укрштају увиди о симболици јелена из различитих области: етнологије, антропологије, археологије, историје језика и фолклористике, па већ у уводним поглављима бива јасно да очекивања неће бити изневерена. Резултати археолошких истраживања која говоре о старини митско-

религијских представа у вези с јеленом упућују на то да њихови корени потичу из прајезичке, магијско-ритуалне комуникације. Ауторка проницљиво закључује да је у случају симболике јелена „примарно кодирање“ настало још у праисторији и да одатле долазе слике лова на јелене, маскираног човека, идеје сахрањивања с плећком или роговима јелена. Разматрајући различита истраживања, ауторка долази до потврде да је јелен био семиотички кодификован део вансемиотичке стварности, односно део стварности који је још у старини био препознат као значењски изузетно важан.

Разнородним и вишезначним представама о јелену Ђорђина Трубарац Матић приступа систематично. Након осврта на доприносе претходних изучавалаца, ауторка представља тему („О теми“, 19–34) и излаже теоријска полазишта студије („Теоријско-методолошки оквир“, 35–60). Надахнуће налази у Лотмановом учењу о семиосфери, које јој омогућава да обухвати врло сложену грађу на целовит начин. Студија се не бави универзалном симболиком јелена већ се концен-

трише на српску грађу. Читањем се уочава тежња ауторке да своја запажања ипак прикаже и у ширем балканском и словенском контексту. Ауторка темељно разграничава употребу термина као што су мотив, представа и симбол. Наиме, термин 'мотив' у студији користи у уобичајеном књижевнотеоријском значењу, а са њим алтернира и термин 'представа', који функционише као хипероним. Термин представа постаје тако семиотичка структура која при анализи песама истовремено функционише као вид вербализације одређеног поетског мотива, али која уједно може да се конкретизује преко кодова других обредних језика (нпр. маска) или веровања, предања и материјалних феномена. Термин 'симбол' користи се као појам универзалног значења, који се тиче семиотичког простора човечанства, у чијем је средишту јелен. Пратећи Лотманове теоријске поставке, ауторка налази да симбол јелена ступа у активне везе с културним контекстом и да се под његовим утицајем трансформише.

Посебно поглавље је посвећено годишњем обредном календару („Годишњи народни обредни календар као текст“, 61–68) који ауторка посматра као било који други фолклорни текст вербалне или невербалне природе, настао у дијалошком процесу човека и природе. Годишњи обичајни циклус даје структуру народном календару, а ауторка наглашава да се управо његовим посредством врши и семиотизација времена.

Обредима ауторка прилази као компактним целинама. Приликом тумачења она јасно издваја разнородне али комплементарне поруке које доносе плес, маске, просторно-временске одреднице, а опет – све што произилази из тако динамичног односа сакупља као сазнања која указују на сродан обредни метатекст.

Материјалне предмете, као што су маске јелена, слике јелена на надгробним споменицима и сличне објекте који нису укључени у текст, а упућују на ритуални контекст, ауторка прецизно издваја и истиче да они, по правилу, задржавају одређен степен самосталности у односу на текст.

Примарни предмет анализе су обредне песме које живе у варијантама и преносе се усменим путем, а вуку корене из обредног метатекста – религијско-митолошког садржаја на коме почива обред. Сложеност жанра обредних песама осликава се у богатој метафорици, преплету естетске и практичне функције и изразу. Ауторка обредне лирске песме посматра као слојевите семиотичке структуре које, у зависности од спајања с различитим контекстима, испољавају неисцрпан смисаони потенцијал својих симбола. У сусрету с конкретним записима песама, како сматра ауторка, истраживачи се суочавају с „текстовима-чињеницама“, чији су им претходни облици непозна-

ти. Ови 'текстови-чињенице' су производ дугог постојања текста у варијантима. Анализа различитих варијаната исте песме омогућава да се донекле реконструишу различити елементи структуре. Ауторка наилази на вишеслојна прекодирања, тј. стварања „нових језика“ који су настали културолошким сусретима. Област семиотичке динамике, у коју се ауторка упутила, доводи је до термина 'превођење', који Лотман означава као креативни процес трансформације полазног текста, током кога се проширује опсег могућег смисла.

Ауторка оправдано истиче коледарске песме и обичаје као посебно илустративне за утврђивање значаја који је јелен имао у митско-религијским идејама српског народа. После увида у коледарске обичаје („Коледарске поворке“, 69–88), ауторка развија средишње поглавље своје књиге, „Јелен и кошута у коледарској поезији“ (89–214), које се састоји из пет потпоглавља и представља мотиве јелена и кошуте у различитим структурама: 1. „Свети Петар на јелену златорогу“, 2. „Јелено – волови“, 3. „У двору вам, коледо, јелен игра, коледо“, 4. „У срећу му чудно звере, чудно звере, биљобере!“, 5. „Јелен преплива мутну Мораву“. Јелен се налази у мотивима који су у основи онтолошки – идеја плодности и смрти, а ауторка истиче и грађу у којој се овај мотив повезује са идејом културног јунака (космички орач, космичка преља, космички ковач/златар), те са идејама брака и обреда прелаза. Налазимо мотив јелена и у обредно-религијским структурама везаним за идеју саможртвовања божанства ради добробити људске заједнице. Прегледно, у константној комуникацији с претходним изучаваоцима, ауторка покушава да на конкретним примерима докаже да је јелен у семиотичком систему српске заједнице био семиотизован као важна тотемска фигура. Указује се на висок степен секундарне семиотизације и осветљава се евентуални процес формирања структура на које се наилази током анализе песама. При томе се митолошки лик хитропреље/везиље издваја као најкомплекснија митска фигура.

Ослањајући се на Лотмана, Ђорђина Трубарац Матић семиотичким приступом поставља јелена као „кондензатора“ различитих принципа знаковности и долази до нових увида у митско-религијске садржаје које крију обредне радње. У проучавању народне лирике, уз семиотички, и компаративни метод испоставио се као веома продуктиван за анализу варијаната песама и разматрање њихове променљивости, као и за дефинисање слојева различите старости и постојање обредне подлоге. Примена семиотичког приступа и Лотмановог учења о семиосфери на српску грађу, како ауторка назначује, представља својеврстан експеримент. Стиче се утисак да је овај теоријски оквир послужио као подесан алат, а његовој обухватности допринело је и укључивање разних компаративних, етнолошких, ет-

нолингвистичких и других сагледавања, чиме је ауторка започела откључавање умноженог опсега потенцијалног смисла текстова пред којима се наша. Књига доноси закључак да су мотиви на које наилазимо у песмама (жртвовање јелена, космички ковач/златар, космичка преља, кошута са златним роговима) несумњиво веома стари и враћа у свест значај који је мотив јелена, у својим разноликим облицима, имао у религијским представама српског народа. Ова књига доноси мноштво занимљивих и подстицајних анализа обредне лирике које разлиставају сложене димензије симболике јелена. Ђорђина Труба-рац Матић је овом књигом допринела интерпретацијама значења српске обредне лирике, и уједно отворила путеве даљег изучавања теме, посебно нагласивши питање порекла мотива виле која јаше на јелену, што ће бити задатак за будуће студије.

МА Марко Ђорђевић

докторанд на Филолошком факултету у Београду

Е-пошта: marko.j.djordjevic@gmail.com

Примљено: 15. 6. 2020.

Прихваћено: 29. 6. 2020.